

PROBLEM SUTLIĆEVA POVIJESNOG MIŠLJENJA NA NJEGOVU PUTU PREMA TRANSEPOHALNOSTI

1. Pojašnjenje problema i načina promišljanja

”Povijesno mišljenje” – kako ga je izričito nazvao i zasnovao Vanja Sutlić – u svojoj je biti takvo da izvanjsko akademsko, historijsko-filozofijsko referiranje o njemu nije primjereno njegovoj vlastitoj mogućnosti i nužnosti, a niti njegovoj vlastitoj stvari. Filozofijska refleksija o njemu nije primjerena već stoga jer, mislimo li strogo, Sutlićevo povijesno mišljenje nije više, ne može više biti filozofijsko. To mišljenje zahtijeva, naime, takvo *su-promišljanje* koje je – želi li i mora li odgovarati njegovoj vlastitoj stvari – samo locirano u povijesno obzorje njegova mišljenja. Naime, u obzoru one povijesti koja ga određuje i nosi i po kojoj je moguće.

Stoga promišljanje *bitne mogućnosti* Sutlićeva povijesnog mišljenja nužno mora biti i samo na stanovit navlastiti način povijesno zasnovano, u onom bitnom smislu povijesti koja nije nikada mogući predmet znanstvene historiografije kao istraživanja bilo čega bićevnog ili bilo kakvih kretanja, procesa i sistema bilo čega bićevnog. Mora, dakle, biti locirano u *povijest same stvari* i same *bîti* filozofije kao filozofije od njezina početka kod Platona do njezina kraja/dovršenja kod Hegela, ujedno s njezinim kritičkim prevratom što ga obilježava djelo dvojice odlučujućih bitno posthegelovskih mislioca: Marxa i Nietzschea kao mislioca prijeloma povijesti u modernu epohu. Heideggera, naime, nije moguće u bitnom smislu tretirati kao posthegelovskog mislioca, ukoliko ”posthegelovstvo” nije samo historijsko kronologijski pojam, već samo drugo ime za anti-metafiziku kao prevrat/perverziju metafizike kao još posve zatočene u *skrivenu bît* metafizike.

Posrijedi je, dakle, povijest vlastite noseće stvari čitave velike filozofije. Ta stvar jest *povijest bitka bića kao takvog i u cjelini*, a njezina po njoj samoj zasnovana i nju samu otkrivajuća misao/riječ jest ono što nazivamo filozofijskom metafizikom.

Zahtjev za primjerenim *su-promišljanjem* mogućnosti i nužnosti Sutlićeva povijesnog mišljenja jest, dakle, u tome da si se ti sam misaono *probio* kroz povijest metafizike i njezin *kritički prevrat* kao antimetafiziku u njezinu *skrivenu* povijesnu *bît*. Takav ”proboj kroz” nužan je uvjet *su-promišljanja* ukoliko je temeljna intencija Sutlićeva povijesnog mišljenja neki *put* iz epohe kraja/dovršenja čitave metafizike i antimetafizike prema

transepohalnosti u smislu drukčijeg došašća povijesti bitka. Ali upravo naša sabranost na tom putu Sutlićeva povijesnog mišljenja i njegove temeljne intencije nipošto još nije potvrda njegova ispunjenja, nego mi se postavlja kao temeljno pitanje, kao problem njegove *bitne mogućnosti*. Pitanje je naime: kako je takvo povijesno mišljenje uopće moguće, kako je zasnovano i izvedivo?

To pitanje stoga pogađa i moje mišljenje i moj put. Istodobno moram upozoriti da *probiti se* kroz povijest metafizike i postmetafizike/antimetafizike u njezinu *skrivenu bit* nije puka akademska historijska učenost, učeno znanje na pamet svih filozofema europske povijesti i njihovih autora, nego je tek *bitno lociranje tebe sama kao mislećeg* u ono *skriveno biti* metafizike kojeg ne srećeš izričito formulirana u filozofemima samim, dakle u izvedenim filozofijskim metafizikama.

Jer povijesna se *bit* metafizike otkriva kao ono što je u njezinim izvedenim sklopovima sveudilj ostajalo nemišljeno/neiskazano, dakle po njima samima neotkriveno, budući da joj se samo izmicalo u *skrivenost*, premda je potpuno određujući. Zato bi upravo *otkriće* toga u-*skrivenost-uskraćenog*, koje se zgodilo s nekim okretom toga u-*skrivenost-uskraćenog* prema otkrivanju, moglo biti ključna mogućnost i nužnost kako Sutlićeva povijesnog mišljenja tako i mojega su-promišljanja kao koraka na putu vlastitog navlastitog *mišljenja povijesti bitka*, kako ga skiciraju prvi i drugi *croquis* moje knjige *Pogibelj bitka*.

Ključno je, dakle, sljedeće: povijesno mišljenje i mišljenje povijesti bitka jest moguće i nužno samo ako je *zasnovano u zgodi skrivenosti biti* čitave filozofijske metafizike kao mišljenja bitka bića kao takvog i u cjelini; a *zgoda te skrivenosti jest raskrivenost/bit/istina* bitka samog kao onaj moment biti metafizike koji njoj samoj izmiče u *skrivenost*. To se čini paradoksom *mišljenja/iskazivanja*: da je samo po svojoj zasnovanosti u *skrivenosti* kadro otkrivati bit epohe i krčiti put prema transepohalnosti, uporabim li sada Sutlićev izraz. Tako da otkrivanje skrivenog izvorno nije rezultat neke posebne "lucidnosti" mislioca, nego je poslanstvo – dar – *skrivenosti* koja nikada nije ni neko posebno biće niti biće u cjelini svoje-ga bićevna bitka kao stvari same metafizike. U ukazanoj se zasnovanosti porađa sada moje vodeće pitanje: u kakvom se smislu Sutlićevo povijesno mišljenje locira u samu *bit* metafizike i kakvo je Sutlićevo temeljno ishodišno iskustvo i određenje te njezine *biti*?

Pokazat će se da početna noseća *mogućnost* Sutlićeva povijesnog mišljenja dohodi iz vezanosti za *kritički prevrat* – revoluciju – metafizike i njezina građanskog poretka svijeta: bitka bića u cjelini. Taj je kritički prevrat, tu je revoluciju zasnovao Marx kao moment navlastite *totalne znanosti povijesti*. Samo se na toj osnovi Sutlićevo početno mišljenje na

svoj način probija kroz čitavu filozofijsku metafiziku do njezine biti. Ta se *bit* filozofijske metafizike iz *te osnove* pokazuje kao *ideologija*, a ta pak kao *lažna, izopačena svijest*, kao izraz otuđenja čovjeka od sebe sama kao *produktivnog* bića u *najamnog radnika* u podjeli rada i klasnoj raslojenosti ljudskog društva, produktivnost kojeg je sada proizvođenje viška vrijednosti. A vrijednost koja proizvodi novu vrijednost jest *bit* kapitala.

Moje prije postavljeno pitanje o načinu proboja Sutlićeva povijesnog mišljenja kroz čitavu filozofijsku metafiziku do njezine *biti* poprima sada već neki određeniji smjer i obzorje iskanja odgovora. Jer to da je *bit* čitave filozofije kao filozofijske metafizike *ideologija* u prije spomenutom smislu, jest sve prije nego samo po sebi jasno.

Su-promišljanje Sutlićeva povijesnog mišljenja zahtijeva također barem pokušaj usvajanja i izvođenja onog što je on nazvao "*jednostavno kazivanje*", dakle jednostavno izricanje svoje stvari s nju samu otkrivajućom riječi kao riječi zasnovane po samoj toj stvari. To je danas nužnost povijesnog mišljenja koje se oslobađa uhodana manira razlikovanja misli, riječi i stvari, posebno već prave manije današnjeg samorazumljivog pustošenja riječi njezinom "zlouporabom" kao pukog medija procesa ili komunikacije informacija, po kojemu je riječ samo raspoloživo sredstvo istog procesa.

Već smo dugo mi današnji zatočenici i robovi tako opustošena govora/riječi, čije je ishodište upravo metafizika kroz koju bi se trebalo probiti povijesno mišljenje. Danas je upravo znanstvena lingvistika u službi najgoreg pustošenja govora/riječi. A znanstvena je lingvistika zasnovana i temelji se na metafizici, na njezinoj *ontologiji*. Stoga Sutlić kaže: "Destrukcija one ontologije koja leži u osnovi svake lingvistike bezuvjetni je preduvjet jednostavnog, pravog kazivanja"¹. To znači da je destrukcija ontologije i na njoj utemeljene znanstvene lingvistike ne samo bezuvjetni uvjet samog povijesnog mišljenja, nego i njegova tema. Jer upravo je u tome njegova velika nužnost, budući da se njegova otkrivajuća riječ čini krajnje nejasnom, nerazumljivom, nemogućom. Očito zašto jer bi trebala otkrivati onu *bit* metafizike koja se upravo suzdržava u skrivenosti i upravo je u tom suzdržavanju *skrivenosti* ono što imenujemo epoha (*epoche*) povijesti bitka. Kako pojmiti/otkriti *skrivenu bit* metafizike ako je već danas metafizika, posebno njezino dijalektičko dovršenje i kraj (Hegel), utonula u nedokučivost, odbačena kao ideologija u smislu puke *neznanstvenosti* u vremenu vladajuće znanosti kao jedinog verificiranog znanja?

Nisu li upravo Sutlića njegovi suvremenici uopće slabo razumjeli? Neprestano su se množili nespozumski oko njega, nespozumski što su

¹ Sve je samo putovanje, *Razgovori s Vanjom Sutlićem*, priredio Boris Jurinić, Zagreb, Irida 1999, str. 32.

ih producirali bilo "partijski ideolozi", bilo "marksisti" različitih provenijencija i formata, bilo pak različiti "građanski filozofi", a naposljetku i široki krug njegovih svekolikih intelektualno-kulturnjački fasciniranih "obožavatelja". Pa ni sam Sutlić nije uvijek bio dosljedan na svojem putu. Njegova se misao mijenja. U svojem zadnjem javnom nastupu, razgovoru pod naslovom "Samotnik i misao spasa", o sebi kaže:

"Za mene je pristanak uz Marxovo mišljenje bio posljednja riječ mišljenja, kako sam ja tada gledao. A kako se mnogo toga novoga dogodilo i kako je mnogo toga u svijetu bilo mišljeno, i ja sam se mijenjao"².

Što s te dvije rečenice Sutlić misli, ostaje nedorečeno. No na istom je mjestu u prethodnom odgovoru na pitanje što znači dvjestota obljetnica Francuske revolucije i dvadeset prva obljetnica '68. (godine studentskog bunta) za današnjicu (1989. godina), Sutlić dao stanoviti mig ili barem ukazao na nešto od onog događanja i mišljenja što je mijenjalo Sutlićev put od njegova početnog pristanka uz Marxovo mišljenje kao "posljednje riječi mišljenja" u druge smjerove. Jer upravo je u tom odgovoru dat bitan mig za naše su-promišljanje puta Sutlićeva povijesnog mišljenja. Iz daljnjeg ćemo razgovora, naime, doznati da je "Marx bio početak, nadovezujući se na Hegela, povijesnog mišljenja"³. Osluhnimo sada odgovor na prethodno pitanje:

"Francuska je revolucija svakako bitna. Ona je bitan događaj od kojeg datira zbilja našeg razdoblja. S njome, u kojoj se emfatički govori o jednakosti, bratstvu i slobodi, nastalo je ovo razdoblje nihilizma. /Pojašnjenje I. U.: Upravo je to golema promjena Sutlićeva, na Marxa i Hegela nadovezanog, povijesnog mišljenja: *prepoznavanje* zavladaivanja nihilizma našega doba s događajem francuske revolucije u cjelini. / To je danas vidljivo ne zato da bismo možda branili konzervativne snage monarhija, aristokracija na kojoj se te monarhije oslanjaju, nego ni civilno društvo koje potječe iz Francuske nije rješenje. / Dakle, opet spoznaja da i tada i sve do danas to veoma slavljeno civilno društvo nije donijelo ništa bitno. / Ono, doduše, priznaje prava individuuma i iznad svega potreban legalitet. Ali zašto, koji je smisao tog priznavanja, uopće se ne postavlja. / To pak znači da ostaje – zajedno sa svom demokracijom zapadnjačkog tipa – bez znanja o tome kome ili čemu služi, da je neka neosvijestena površina svijesti bez znanja o vlastitoj epohalnoj *biti* bitka koje joj ostaje skriveno. *Prepoznavanje* je toga opet veliki pomak Sutlićeva povijesnog mišljenja. / Francuska revolucija ponikla je iz prosvjetiteljstva, a prosvjetiteljstvo je bilo prvi korak u zaboravu bitka. '68 je vrlo značajna, ali ne toliko po broju sudionika u nas i u svijetu, koliko po buntu protiv postojećeg svijeta. Ona zapravo nije

² *Ibidem*, str. 121. Vidi i sličnu misao na str. 19.

³ *Ibidem*, str. 122.

zastupala ništa, a to znači da je zastupala veo koji prikriva smisao bitka, tj. vrijeme u jednokratnoj zgodi. Mladići i djevojke koji su se tada angažirali, angažirali su se za nešto što je bilo nemoguće, što je danas nemoguće. Jer, razdoblje ovisi o verziji bitka. Protiv te verzije nije pala nijedna riječ, nijedna misao. Nitko se nije borio za ono što smo zaboravili živjeti, nego što ne živimo na pravi način. Taj je bunt bio popravljajući. Htjelo se popraviti ono što ne valja. U tome je njegova veličina. Ali popraviti se ne može bez temelja, temelja koji je sam bez daljeg temelja. Taj neutemeljeni temelj jest istina, suština bitka u vremenu u zgodi"⁴.

Svakom poznavatelju koji u tom Sutlićevim riječima čuje Heideggerov glas jasno je da se pri istinskom susretu s Heideggerom Sutlićevo mišljenje stubokom promijenilo u odnosu na njegov marksovski početak. No ne u tom smislu da bi Sutlić sada napustio Marxa, nego u smislu da ga je drukčije prepoznao, temeljitije: kao onog koji unatoč svoj svojoj prevratnoj radikalnoj i destruktivnoj kritici filozofijske metafizike i njezina svijeta – *građanskog poretka* bitka bića u cjelini – ostaje upravo prevratnik metafizike, dakle antimetafizičar koji je metafiziku odbacio u cjelini kao "idealističko blebetanje", koji ostaje još uvijek zatočenik metafizike kao njemu skrivene u vlastitoj pojmovnosti izvedene totalne znanosti povijesti.

No nije posrijedi samo Sutlićev autentični susret s Heideggerom, nego možda još odlučniji autentični susret s *nihilizmom*. A to na stanoviti – sada još nejasan – način pogađa i Marxovu totalnu znanost povijesti i time početnu predanost Sutlićeva povijesnog mišljenja njome. To bi značilo da je Sutlić prepoznao Marxovu znanost povijesti u oba njezina temeljna momenta, kao *kritiku* opstojećeg i kao zasnovane *revolucije*, samo kao "intraepohalnu soluciju". Pokaže li se to, tada se neizbježno otkriva i njezin radikalni implicitni nihilizam. A to nipošto nije nešto usputno, pa će biti temom našeg nastavka. Jer po tom implicitnom nihilizmu Marxove totalne znanosti povijesti mora biti i tom znanošću zasnovana i izvedena realna komunistička revolucija krajnje upitna: ne samo kao uništenje opstojećeg građansko/"kapitalskog" poretka bića u cjelini, nego još više upitna kao nužno sebeuništavajuća. A to stoga jer – prema Sutlićevim riječima – svaka promjena svijeta "ovisi od *verzije* biti bitka", dakle od onog što spominju posljednje dvije rečenice prethodnog navoda: "Ali popraviti /promijeniti "svijet"/ se ne može bez temelja, temelja koji je sam bez daljeg temelja. Taj neutemeljeni temelj jest istina, suština bitka u vremenu u zgodi".

No na koji način osvještenje *te i takve* nemogućnosti neizbježno mijenja Sutlićevo povijesno mišljenje? U svakom slučaju ne u smislu posvemašnjeg odvrćanja od Marxove *totalne znanosti povijesti* kao nadomještanja po njemu odbačene čitave filozofijske metafizike. Sutlić je u njoj još uvijek

⁴ *Ibidem*, str. 120.

nalazio nešto što upućuje na prijelaz u transepohalnost ili transfilozofiju. A to je ono što naziva "realizacija filozofije" kao "totalna filozofikacija svijeta" što se odvija kao "Rad" u smislu današnjeg razmaha sve-obuhvatne "prakse znanosti". To će biti temom našeg nastavka koji će se nadovezati na veliki razgovor sa Sutlićem iz 1986. godine.

No kako su-promisliti Sutlićev put povijesnog mišljenja i izvesti ga do stanovite povijesne čistine ako se njegovo mišljenje tako mijenja na njegovu putu i posebno ako se naposljetku u svom povijesnom mišljenju oslanja na stanovitu moguću "sintezu" Marxa i Heideggera te naglašava neko njihovo suputništvo pri pregoričevanju metafizike? Upravo je mogućnost potonjeg najveći problem. Nije li možda ta "srodnost" Marxa i Heideggera stanovita izvanjska analogija?

Nešto me sili da sada "skočim naprijed" i pitam: zašto takva udubljenost upravo u Marxa – odbacim li pritom površni odgovor o "općenito diktiranoj modi marksizma" u negdanjoj državi komunističkog totalitarizma? Ako se danas treba probiti kroz čitavu metafiziku u njezinu *skrivenu bit* i ako je taj "proboj-kroz-u-skrivenost" moguć samo kao lociranje sebemislećega-u tu *skrivenost* koja obrazlaže otkrivanje – dakle, mišljenje/riječ – biti metafizike, tada je to nužno moguće ispuniti pri svakom velikom filozofijskom misliocu metafizike. Jer svaki njezin epohalni ustroj goni upravo *skrivenost* njezine biti. Stoga je već kod njezina začetnika Platona *okret* zgrade prapočetka u *sebeskrivenost* zgodio mogućnost njegove filozofijske metafizike i njezina dovršenja kao *epohe svjetske revolucije*. Tko bi mogao tvrditi da Platonova metafizika upravo kao z-godena po tom *okretu* u *skrivenost* prapočetnog nije bila zгода *epohe svjetske revolucije*? Tà pokazuje se upravo kao *nabačaj* i *utemeljenje* čitave znanosti kao znanosti. A ta znanost nije bila puka teorija, spekulacija. Dopršila se kao zгода epohe povijesti svijeta: bitka bića kao takvog i u cjelini i ostala *mjerodavnom* za čitavu povijest metafizike, uključujući njezin kraj, ne potrebujući za tu revoluciju "svjetski rompompon proletarijata".

Koji tu veliki mislilac metafizike nije upravo kao gonjen po onom sebi *skrivenom okretu* prapočetnog u *skrivenost* zasnivao *epohalnu* revoluciju svijeta? Nije li se upravo taj *okret-u-skrivenost* podao, podario, zgodio kao *revolucija epohe svijeta – bitka bića u cjelini* – koju je poslušno dovršio filozofijski metafizički mislilac svojom izvedenom filozofijskom metafizikom? Ili moramo reći da filozofijska metafizika kao takva uopće nema svoju tako noseću *skrivenost*; i da je zato bez te *skrivenosti* jedino i samo izmišljotina svojega "autora" iz njegovih "izvanfilozofijskih" interesa i poriva? Da dakle filozofijska metafizika uopće nema svoju povijest, barem ju je tako objasnio Marx kao ideologiju: nesamostalni izopačeni *odraz* "izopačena građanskog svijeta" – poretka bića u cjelini?

To je metafizika po svojem pozitivizmu načela kao zastrtog izvanfilozofijskog interesa vladajućih. Heidegger je bio prvi kojemu je u modernom dobu uspjelo *probati se* kroz tu posthegelovsku modernu *perverziju*, začetnici koje su bili upravo Marx i Nietzsche. Naša današnja nužnost, nužnost mogućnosti i mojeg *mišljenja povijesti bitka*, jest probiti se kroz metafiziku i njezinu *perverziju/prevrat*, uskočiti u onu *skrivenost* koja je noseća, goneća, darujuća bit čitave metafizike. Jer to je skok u onaj početak koji tek omogućuje mišljenju osvještenje *početka* i *kraja* povijesti metafizike i jest obećanje mogućnosti početka drukčijeg došašća europskog ljudstva i svijeta. I upravo to odlučuje i o mogućnosti Sutlićeva povijesnog mišljenja, njegovoj nosivoj mogućnosti. Ni Marx ni Heidegger niti itko drugi, nego sam *proboj* u tu *skrivenost* biti jest moguć tek nakon okreta *skrivenosti* prema otkrivanju, jest taj koji tu određuje *od-lučivanje*. I tek ako si se nakon toga okreta misleći locirao u *skrivenost*, danas ti doista zборе svi veliki mislioci, tako da za tebe njihova riječ nije više puko školničko ili čitateljsko papagajstvo.

2. Početna predanost Sutlićeva povijesnog mišljenja Marxovoj posthegelovskoj misli totalne znanosti povijesti

Spomenuo sam već da posthegelovstvo nije puko historijsko-kronološki pojam, nego u bitnom smislu imenuje destruktivno-kritički *prevrat* dovršene/konačne metafizike (Hegela) i time cjelokupne njoj prethodne, u nju preuzete filozofijske metafizike. Ta prevratna antimetafizika ostaje kao takva sebi zastrta pod onim što Marx razvija kao ne više filozofiju, nego kao svoju *totalnu znanost povijesti*. Njezin programski nacrt nalazimo u prvom dijelu *Njemačke ideologije* i prethodnim *Ekonomijsko-filozofijskim rukopisima*, posebno u zadnjem rukopisu, poznatom pod naslovom *Kritika Hegelove dijalektike i filozofije uopće*. Ovdje moram pretpostaviti da su ta programska Marxova djela poznata. Pod "njemačkom ideologijom" nije mišljena samo škola suvremenih njemačkih "mladohegelovaca" i "starohegelovaca", nego čitava velika njemačka filozofija novog vijeka do *inclusive* Hegela.

Na koji je način s Marxovom totalnom znanošću povijesti, koja sada "zamjenjuje" čitavu filozofijsku metafiziku, zasnovana njegova radikalna destruktivna kritika *biti* čitave filozofijske metafizike, gdje je ta kritika sama ujedno i predstavljanje njezine biti, razabiremo iz sljedećih znamenitih rečenica sažetka programa Marxove totalne znanosti:

"Gdje prestaje spekulacija, u zbiljskom životu, dakle, počinje zbiljska, pozitivna znanost, prikazivanje praktičkog posvjedočenja činom (*Betätigung*), praktičnog procesa razvitka ljudi... To poimanje povijesti počiva, dakle, na

tomu da se razloži zbiljski proces proizvodnje, i to polazeći od materijalne proizvodnje neposrednog života, i da se oblik prometovanja (*Verkehrsform*), koji je povezan s tim načinom proizvodnje i njime proizveden, dakle građansko društvo u njegovim različitim stupnjevima, pojmi kao podloga (*Grundlage*) čitave povijesti, te da ga se prikaže kako u njegovoj akciji kao državu tako i da se iz njega objasne svi različiti teorijski proizvodi (*Erzeugnisse*) i oblici svijesti, religija, filozofija, moral itd. itd. i da se iz njih prati njihov proces nastajanja, gdje se potom naravno može prikazati i stvar u njezinom totalitetu... To poimanje povijesti ne objašnjava praksu iz ideje, nego formacije ideja objašnjava iz materijalne prakse i tome primjereno dolazi i do rezultata da se svi oblici i proizvodi svijesti ne mogu riješiti duhovnom kritikom, razrješenjem (*Auflösung*) u "samosvijest" ili preobražajem u "utvaru", "sablast", "ludoriju" itd., nego samo praktičkim prevratom realnih društvenih odnosa iz kojih su proistekla ta idealistička blebetanja (*Flausen*) – da nije kritika nego revolucija pokretačka snaga povijesti, također i religije, filozofije i ostale teorije".⁵

Treba što je moguće jasnije shvatiti o čemu je riječ u ovom programu. Što je ono što taj program i njegovu provedbu zapravo goni i što se to s njime potvrđuje a da u njemu samome nije izrečeno? Taj "praktični prevrat realnih društvenih odnosa" nije mišljen samo kao promjena ili popravak nečega posebnog u svijetu, nego kao zbiljsko revolucionarno djelatno uništenje opstojećeg građanskog kozmosa/poretka bića u cjelini, uključujući sve njegove načine proizvodnje, uključujući njegova alijenirana i klasno iskorištena čovjeka. Time se ujedno uništava i sam korijen svih onih "idealističkih blebetanja" spekulacije, dakle čitave filozofijske metafizike koja stoga bez svake rasprave s njom crkava u cjelini. Očito je: nije posrijedi polemika s postavkama čitave filozofije, odbacivanje ovih ili onih njezinih postavki u raspravi s njome, nego korjenito uništenje odreda i u cijelosti bez ikakve potrebe za bilo kakvom raspravom s njom.

To je posve očito iz navedena Marxova programa totalne znanosti, kao što je i predstavljeno ono iz čega raste čitava filozofijska metafizika: ono tlo/baza njezina korijena – dakle njezina *bit*. To je cjelina društvenih proizvodnih odnosa, otuđena proizvodnja kao najamni rad i njegovi predmeti kao *roba* kapitalne vrijednosti, opstojeći čovjek kao po tom otuđenom radu i po klasnoj raslojenosti opstojećeg društva onečovječeni bogalj koji je kao najamni radnik i sâm samo tržišna roba. Sve to, kao međusobno ovisna cjelina opstojećeg, jest ona osnova, ono tlo u kojemu, prema Marxovoj znanosti povijesti, svoj korijen ima čitava filozofijska metafizika.

U cjelini je *toga* opstojećeg, prema Marxovoj znanosti povijesti, predstavljena *bit* filozofijske metafizike. I osim te "biti", po kojoj je prikazana

⁵ K. Marx, *Deutsche Ideologie*, MEW 3, Berlin: Dietz 1958, str. 27, 37-38, 38, preveo s njemačkog Mario Kopic.

kao idealističko blebetanje, kao iskrivljena/lažna svijest, dakle ideologija i apologija opstojećeg svijeta, nema filozofijska metafizika nikakvu drugu bit. Naravno, u obzoru programa i izvedbe Marxove totalne znanosti povijesti. Filozofijska metafizika i njezino dovršenje (Hegel) jest na dosegnutom stupnju razvitka svoje baze – građanskog poretka opstojećeg svijeta – samo još ideologija i apologija tako predstavljene "baze".

Našem se današnjem *mišljenju povijesti bitka* u odnosu na prijašnje tumačenje i sva slična tumačenja postavlja nužno sljedeće pitanje: može li bilo kakva promjena bića/opstojećeg u cjelini - tako predstavljena svijeta - bilo izvedena od čovječanstva ili nekako drukčije, može li takva promjena "promijeniti" ili ukinuti *bit/smisao/istinu* bitka sâmog kao uskraćenog u skrivenost koja još *sama zapada u skrivenost*? To je pitanje kod Marxa posve izostalo, isto kao i kod Nietzschea i čitave posthegelovske antimetafizike, odnosno kritike metafizike. To znači da je izostalo pitanje o izvornoj povijesnoj *biti* čitave filozofijske metafizike. I upravo je taj *izostanak u-skrivenost-izmaknutog* generirao/izazvao ono neautentično tumačenje *biti* čitave filozofijske metafizike na način njezine *sociologističko-antropologističko-ekonomističke redukcije* koja posve i nepopravljivo previda njezinu izvornu vlastitu povijesnu ireduktibilnu *bit-u-skrivenosti*. A ta redukcija ima fatalne implikacije. Ne samo da je filozofijska metafizika i još više njezino dovršenje/kraj ostalo u posthegelovskom vremenu nedokučeno, nego je na podlozi te redukcije izazvana "proleterska revolucija" po svojoj nezasnovanosti nad bezdanom beztemeljnosti bila neizbježno nagnana u puku destruktivnost, u čisto uništavanje kao krvavi teror i potkopavanje vlastitih uvjeta mogućnosti, tako da je s uništavanjem "opstojećeg svijeta" bila nužno sebeuništavajuća.

Na Marxovu nezasnovanu sociologističko-antropologističko-ekonomističku redukciju filozofijske metafizike upućuje i sljedeća njegova misao iz istog programa totalne znanosti povijesti:

"Ta suma proizvodnih snaga, kapitala i društvenih oblika prometovanja koju svaki individuum i svaki naraštaj zateče kao nešto dano, realni je temelj (*Grund*) toga što su filozofi predočivali kao 'supstanciju' i 'bit čovjeka'... Ti zatečeni životni uvjeti različitih naraštaja odlučuju također hoće li revolucionarni potres, koji se u povijesti periodički ponavlja, biti dostatno jak ili neće da okrene osnovu svega opstojećeg"⁶.

Iz navedenih riječi govori ista *sociologističko-antropologističko-ekonomistička redukcija* biti metafizike, *izvorna skrivenost* koje nije ni naslućena. Iskazane riječi "ta suma", "ti zatečeni uvjeti" nedvojbeno ukazuju na onu nemoguću perverziju prema kojoj biće/opstojeće odlučuje o verziji bitka samog. Ni Marx ni Nietzsche, niti takozvana posthegelovska "filozofija",

⁶ *Ibidem*, str. 38.

nakon takve redukcije nisu više o metafizici lupali glavu, nego su je u nedokučenosti samo parodirali i uništavali.

No to je samo jedna – bjelodana – strana te redukcije biti metafizike. Njezina druga, zastrta, strana jest ustanovljiva u posvemašnjoj pojmovnoj ovisnosti Marxove totalne znanosti od filozofijske metafizike. Naime, da je s njom zavladao upravo *pervertirani* idealizam. Čini se nemogućim paradoks da bi Marxov "historijski materijalizam" bio sveudilj samo bezuvjetni i sebe neosvijesteni pervertirani idealizam. Ali to nije paradoks i to ne može zaustaviti mišljenje. Danas je, naime, očito upravo iz pojma *proizvodnje* kao središnjeg sve-ovladavajućeg momenta Marxove totalne znanosti povijesti. Upravo *proizvođenje* jest središte čitave filozofijske metafizike i njezina dovršenja. Marxovo zagriženo naglašavanje njezine "materijalnosti", njezine "zbiljnosti" kao praktičnog razvojnog procesa ljudi, njezinih "zbiljskih", "materijalnih" procesa i predmeta itd., jer je navodno upravo ta njezina "materijalnost" ostajala svim "idealističkim blebetanjima" spekulacije španjolsko selo, sve to ni za dlaku ne prevladava metafiziku, nego tek sebi neosvijesteno afirmira njezinu izvornu bit-u-skrivenosti kao *bezuovjetnu vlast preko svega*. I zato je predstava rastvaranja/uništenja filozofijske metafizike s uništenjem njezine korjenske baze, dakle opstojećeg poretka otuđena očovječenog bića u cjelini kao "njezine biti", samo fatalna fantazma Marxove totalitarne znanosti povijesti kojom posve izmiče *skrivenost izvorne biti* filozofijske metafizike kao po toj skrivenosti nesvodive na spomenutu "bazu": ostaje sociologističko-antropologističko-ekonomistički *ireduktibilna*.

Tome usuprot, upravo se *bit-u-skrivenosti* filozofijske metafizike u svojoj konačnoj epohi s Marxovom znanošću povijesti bezuvjetno potvrdila kao konačnica epohe *ne-biti* i ostala skrivena s upravo tom znanošću povijesti. To je središnja tema moje knjige *Pogibelj bitka* kao koraka na putu *mišljenja povijesti bitka*. Marxova totalna znanost povijesti jest neosvijestena perverzna metafizika koja ovladava upravo stoga jer ostaje tako zastrta.

Kako Sutlić predočuje razliku ili prijelom između čitave dosadašnje filozofijske metafizike i Marxove totalne znanosti povijesti? U razgovoru iz 1981. godine pod naslovom "Preko mišljenja epohe", taj je povijesni prijelom izražen u obliku odgovora na pitanje: "Po čemu se Marxova metoda razlikuje od Hegelove?". Sutlić odgovara ovako:

"I Hegelova i Marxova metoda jesu pojmovna reprodukcija...samog hoda (*methodos*) stvari i sadržaja. Za Hegela je to duh i apsolutna ideja, a za Marxa materija rada u svim njegovim vidovima, to jest svijeta u historičnosti njegova zbivanja. pritom, naravno, uključuje i prirodu i ono što je posebno vezano za čovjeka.

Drugi moment razlike (još važniji) leži u različitoj prirodi obiju koncepcija. Hegelova je dijalektika konstruktivna (jezikom filozofije rečeno) dijalektika svega što jest u njegovoj biti. Kad Hegel poima svaki sektor, odsjek, regiju prirodno-historijskog zbivanja, onda je njegov posao kao filozofa završen. To jest, razumijevajući sve što jest, on ostavlja svijet da bude tako kako jest. Zbog toga je Marx prigovorio Hegelu, naoko na paradoksalan način, rekavši da je on pozitivist. Upravo zato što Hegelova spekulacija po svom principu ne mijenja realni svijet, nego ga filozofski osmišljava, ostavljajući ga u status quo. Za razliku od Hegelove, Marxova je metoda destruktivna".

Slijedi pitanje: "Je li, po vašem mišljenju, dijalektika destruktivna bez iznimke i ograničenja" ili ne?". Sutlić odgovara:

"Uvažavajući cjelinu (sistem kategorija svekolike realnosti) Marxova metoda stavlja u pitanje samu cjelinu. /Pojasnjenje I.U.: Stavljanje u pitanje te cjeline opstojećeg ne misli se ovdje kao kakvo "preslišavanje", niti dvojbenost, nego kao takva neizdrživost cjeline opstojećeg koja je pogibeljna, ugrožavajuća i zbog toga je treba uništiti u cjelini, dakle bez iznimke i ograničenja. Tako da *destruktivnost* tu smjera na *uništenje* opstojećeg građanskog poretka bića u cjelini, dakle forme svega onog što Sutlić naziva "materija rada u svim njegovim vidovima, uključujući i prirodu i ono što je posebno vezano za čovjeka", kako je prije bilo navedeno. Pritom valja na tragu Marxove, cjelinu svega obuhvaćajuće, destruktivne dijalektike/metode dokučiti da za nju "priroda" i "čovjek" nisu nešto po sebi dano, nego su sveudilj, što su za nas, rezultat prakse znanosti: kao ono povijesno proizvedeno/spoznato - dakle kao cjelini predmeta pripadajući posebni predmeti i kao takvi upravo "materija rada/proizvođenja generacija u svim njegovim vidovima".

Marxovu misao cjeline takvog opstojećeg nije dopušteno interpretativno potisnuti natrag na pozicije vulgarnog materijalizma, vulgarnog naturalizma ili pozitivizma. Upitnost forme svega tako opstojećeg u cjelini jest njegova neizdrživost u cjelini koja je kao takva izložena *destrukciji* u cjelini, i to ne samo na "spekulativno dijalektički način", nego mora biti opstojeće zbiljski/djelatno uništeno – revolucijom organiziranog proletarijata. To Sutlić kaže u nastavku./ Zato je revolucionarnost bitna karakteristika njegove metode. Dijalektičko ukidanje kod Marxa treba shvatiti kao kritičko ukidanje revolucionarnog materijala na viši stupanj u kojem je odstranjena stara forma cjeline radi ishodišta razvoja jednog novog svijeta"⁷.

Sve nam rečeno mora biti iz studija Marxa – i Sutlića – poznato. Ta poznata razlika/prijelom između čitave filozofijske metafizike – posebno Hegelove kao dovršene u apsolutnoj znanosti – i Marxove totalne znanosti povijesti, koja je iskazana sada kao razlika/prijelom između konstruktivne

⁷ Sve je samo putovanje, op. cit., str. 90, 91.

dijalektike, uključujući njezin navodni spekulativni "pozitivizam principa", i destruktivne dijalektike, uključujući njezinu zbiljsku revoluciju, čini nam se po svojoj dugotrajnoj i širokoj propagiranosti čak samorazumljivom. Čini nam se na prvi pogled jedino pravo tumačenje biti dijalektički dovršene filozofijske metafizike – dakle Hegelove apsolutne znanosti kao spekulacije. Značajna je u Sutličevu navodu posebno izričito rabljena riječ "spekulacija", riječ koja je izrečena i u programskom nacrtu Marxove znanosti povijesti, koji počinje riječima: "gdje prestaje spekulacija". Latinska riječ *speculatio* – slično kao i grčka *theoria* – znači u svojoj filozofijskoj uporabi gledanje, motrenje nečeg u onome što u svojoj biti jest. Upravo se to u vulgarnizmu već oduvijek čini kao neuplitanje, nedjelatno posezanje u spoznatljivu stvar – u cjelinu svijeta kao ono *spoznatljivo*. Dakle, kao puštanje opstojeće stvari, opstojećeg svijeta takvim kakav jest.

Ali upravo je čista teorija znanosti koja uključuje empiriju sveudilj djelatno *posezanje*, ne samo kakva promjena, nego *opomena*, *djelatno predstavljanje*, *proizvođenje* spoznatljivog kao *raspoloživog predmeta*. Gledano u cijelosti: znanost je sveudilj *praksa*, *djelatno proizvođenje svijeta* - cjeline predmeta, a ne puko po strani ostajajuće gledanje, spekulacija. I upravo Hegelova *apsolutna znanost* - kao sažetak i dovršenje/okončavanje čitave filozofijske metafizike – tek *zasniva i utemeljuje* praksu svih znanosti i stoga je sama *apsolutna znanost svih* posebnih *znanosti* koja se u cijelosti odvija kao *zbiljski proces apsolutne ideje* na način samoproizvođenja kao posredovanog kroz prakse – proizvođenja – svih posebnih znanosti.

Tek *stvara* svijet kojega mi današnji kao globalizirani Europljani *zbilja živimo*, iako u svojoj očitovanoj svijesti o tome ne znamo ništa. I upravo neprestano/beskrajno kružno uspostavljanje/proizvođenje svijeta apsolutne znanosti kao beskrajnog samo-proizvođenja, koje uključuje prirodu i čovjeka u cjelini, jest beskrajna, permanentna revolucija cjeline. "Svijet" tu sveudilj znači bitak bića kao takvog i u cjelini, pri čemu je taj "bitak" vazda mišljen iz bića kao njegova bićevnost/opstojnost, dok ostaje bit/istina bitka samog u svojoj epohi (*epoche*) sveudilj *u-skrivenost-uskraćena* bit čitave filozofijske metafizike, uključujući njezino dovršenje i perverziju.

Pa kako sada valja razumjeti naslovnu temu Sutličeva intervjua "Preko mišljenja epohe" iz 1981. godine? Sam često spominje transepohalnu intenciju svojeg povijesnog mišljenja. Ali što zapravo misli pod *epohom*? Jer Sutlić početno zasnovano povijesno mišljenje nadovezuje na Marxovu totalnu znanost povijesti, uzima i epohu kao inherentnu toj izvedenoj znanosti povijesti. Epoha je predstavljena kao vazda neka u sebe zaključena povijesna cjelina društvenih proizvodnih odnosa i načina proizvođenja. Moderna je epoha u tom smislu cjelina građansko-kapitalističkih društvenih proizvodnih odnosa, proizvodnih snaga (radnika) i proizvodnih sredstava te kapitalističkog načina proizvodnje.

Epoha je sve to mnogostruko povezano zajedno u građanski/kapitalistički poredak bitka bića u cjelini, u kojemu je bitak određen iz toga bića/opstojećeg – kao njegova bićevnost/opstojnost. Protuslovlje između neprestana razvitka proizvodnih snaga i sredstava, s jedne strane, i opstojećih društveno-ekonomskih odnosa, s druge strane, nužno vodi u "proletersku revoluciju" koja uništava tu epohu poretka bića/opstojećeg u cjelini. U tom je smislu taj revolucionarni proces intendiran *transepohalno*. Stoga Sutlić, kada u tijeku procesa "komunističke revolucije" nadovezuje svoje početno povijesno mišljenje na Marxa, zasniva i to svoje povijesno mišljenje kao *transepohalno intendirano*, i to izričito u smislu ukazana Marxova poimanja epohe povijesti.

Uvid je u tu kompleksnu cjelinu za naše promišljanje i uopće za čitavo naše mišljenje ključan. Stoga valja sada u konturama pokazati onaj Hegelov *proces apsolutne ideje* i pritom se ne pustiti zavesti besmislenim, na nebrojene načine ponavljanim i variranim prijekorima o "nezbiljnosti", "nadzemaljskoj spekulativnoj idealističnosti" i "pozitivističnosti njezina principa", koja se otrgnula od zbiljskog ovozemaljskog čovjeka, zbiljskog ljudskog društva, svijeta, povijesti u čiste eterične svjetove puko mišljenih vječnih ideja i biti stvari" itd. itd. To su one pseudokritičke magluštine kojih se promišljanjem njihova podrijetla moramo osloboditi da bismo uopće uz mogli izvorno pojmiti Hegelovu misao apsolutne znanosti u cjelini. Tek će nam se tada otkriti njezina stvar sama upravo kao *najradikalnija beskrajna revolucija* svijeta u povijesti europskog ljudstva.

Po toj revoluciji izrečen kao beskrajni – dakle kružni proces apsolutne ideje, koji je proces samo-proizvođenja kao posredovanog kroz sve posebne načine proizvođenja predmeta, uopće niti jedno proizvedeno, u cjelini gledano, kao sveuključujuća "materija rada", dakle svijet u cjelini, nije prepušteno svojem opstojanju u *status quo*, nego je SVE u tijeku, SVE *tekuće* u onom kružnom procesu koji je samo po toj kružnosti *revolucija*. To je kao posredovano *samo-proizvođenje* proces *istosti* destrukcije i konstrukcije, *istosti* zbiljske negacije i afirmacije, *zbiljska istost* kojih jest proizvodni proces sam. Taj proces ukida, destruiira kruto fiksirane, okoštale, stojeće, razlučene, neprohodne proizvode ili predmete ili sustave ili društvene oblike odnosa, ukratko sve opstojeće, time što ih neprestano preuzima natrag u proizvodni proces, čini tekućim i proizvodi nove predmete, sustave itd. u beskrajnom kruženju.

To znači da i čovjeka i sve ljudsko, kao i prirodu i sve prirodno, društvo i sve društveno, svi sistemi i uspostavljeni odnosi i načini proizvođenja prelaze u proces istosti razdiranja, razobličavanja kao novog uobličavanja, stvaranja. Stoga su se svi društveni oblici i društveni odnosi kako su

nastali prvom industrijskom revolucijom, i kojih je Marx predstavio kao *opstojeće u cjelini*, već odavno promijenili, nestali tako da ih danas za nas više nema. I sam kapital, kojeg je Marx predstavio kao otuđenu silu/vlast nad čitavim proizvođenjem, danas nije više takva vlast nad svim, nego je samo *raspoloživo* sredstvo ekspanzije proizvođenja kojim vlada i kojega goni bit prakse znanosti: *sebeza(s)tirajući izazov*. Ničega onog što je Marx vidio kao *ono opstojeće u cjelini* danas više nema, uništeno je procesom permanentne revolucije koja se odvija bez "proleterske revolucije". Jer ona je onu bitnu revoluciju proizvođenja čak zastrla i stoga je morala propasti. Marx je bio paradoksalni antirevolucionarni revolucionar. Ali kako, iz kojega skrivenog motiva, ostaje sada još nejasno.

Apsolutna ideja kao zbiljski proces jest zbiljska *istost* destrukcije i konstrukcije *svoga* i *svakog* kao posredovanog u samo-proizvođenju i kao takva je beskrajna, zbiljska revolucija koja za to uopće ne potrebuje još neki posebni "organizirani revolucionarni proletarijat". I to se beskrajno proizvođenje kao u sebi takvo *dijalektičko* u smislu *istosti* uništavanja i stvaranja destrukcije i konstrukcije odvija kao zbiljska praksa znanosti, a ne kao puka potaknuta joj spekulacija. A to tako da sama destrukcija omogućuje konstrukciju, a sama konstrukcija omogućuje destrukciju. Dakle, revolucija koja neprestano drži i rabi opstojeći svijet, kojeg neprestano ukida, čini tekućim i neprestano stvara novi svijet.

A kakvo je mjesto i uloga čovjeka kao proizvođača u toj beskrajnoj kružnoj revoluciji kao procesu apsolutne ideje? Prema svojoj partikularnoj zasebičnosti jest unutar te cjeline ograničen, dakle neslobodan. No, po svojoj *biti*, po svojoj ljudskoj *supstanciji*, kako kaže Hegel, jest u identitetu s tom apsolutnom idejom, i to na način da je ta *apsolutna ideja* čovjekova vlastita od njega *potvrđujuća supstancija* i *bit* kao upoedinjena ista u svakom ljudskom individuumu, po kojoj je slobodan, u kojoj ima svoju svjetovnu *čudorednost*, svoju mjeru. Što znači da je čovjek kao individuum svoje zasebne partikularnosti i njezina ukinuća u onoj općoj supstanciji *proizvodno biće*, sloboda kojeg je znamenita *spoznajna nužnost*. Pritom naravno ta "spoznaja" nužnosti – proizvođenja – opet nije puko gledanje/spekulacija, nego je sveudilj proizvodno djelatna čovjekova *identifikacija* s njom koja čovjeka oslobađa u takvu slobodu.

Tako je čovjek *metafizički* konačno potisnut u ono što je kroz čitavu povijest metafizike već bio predstavljen, naime u biće proizvođenja u prije ukazanom smislu prakse apsolutne znanosti svih znanosti, dakle kao *raspoloživa životinja proizvodnje/uma/logosa*. Rečena metafizička dokončnost jest takva da se uopće ne postavlja više pitanje o kakvoj još izvornijoj biti čovjeka, po kojoj *homo humanus* ne bi bio raspoloživi izvođač i resurs beskrajne sveobuhvatne prakse znanosti. I jer je filozofija kao filozofija

dovršena u takvoj apsolutnoj znanosti svih posebnih znanosti, time je filozofija kao *ljubav spram znanosti okončana*, što je Hegel izričito izrekao. Ali Marx je kraj filozofije predstavio posve drukčije. Kako?

Ako sve prethodno rečeno doista i vjerodostojno dokučimo, tada možemo istodobno uvidjeti da kod Marxa mišljeno – s proleterskom revolucijom uspostavljeno – "carstvo slobode" ostaje posve isto kao kod Hegela mišljena sloboda čovjeka kao spoznata nužnost, samo s tom razlikom što je Marx izlučuje iz *dijalektičke istosti s nužnošću* (proizvođenjem) i predstavlja je kao ostvarivu u daljnjoj budućnosti, dakle odložena je *ad calendas graecas*. To ide zajedno s Marxovim vremenskim *lučenjem* proleterske revolucije kao uništenja opstojećeg građanskog poretka bitka bića u cijelosti i izgradnje novog svijeta i čovjeka slobode kao komunizma u nekoj daljnjoj neodredljivoj budućnosti.

Kod Hegela je oboje sveudilj isti proces samo-proizvođenja koji u svakom času zahvaća sve ekstaze vremena. Stoga je od Hegela zasnovana revolucija kao dijalektički proces apsolutne ideje u smislu sveobuhvatne zbiljske prakse apsolutne znanosti svih posebnih umnoženih znanosti još uvijek u osnovi svega zbivanja današnje ujedinjavajuće Europe, dok Marxova proleterska revolucija – kao fatalna patvorina – to nikada ne može biti. Prvo spominjem bez ikakve euforijske emfaze, u *zgroženosti* poradi najveće pogibelji *naše epohe* konačnice ne-biti bitka koju prikriva ona apsolutna znanost koja nam se događa na način kojeg ni Hegel niti Marx nisu ni slutili. Oba su naime bezuvjetno zapala u *biti* metafizike u *skrivenosti*.

Ali danas smo postavljeni pred neku odluku. Proces apsolutne ideje jest zbiljsko samo-proizvođenje kao posredovano kroz sve proizvodne prakse svih posebnih znanosti: jest praksa apsolutne znanosti svih praksa posebnih znanosti. Taj proces apsolutna znanost predstavlja (= *zasniva*) kao *apsolutum*, dakle kao ono što se proizvodi posve i sveudilj *po-sebi-za-sebe-u-sebi* i kao takvo je posve oslobođeno svakog odnosa ili ovisnosti od bilo čega izvanjskog. Ali zgoda mogućnosti našeg današnjeg *mišljenja povijesti bitka* otkriva nam danas onu skrivenost pokretala/biti tog apsoluta, dakle onu epohu *ne-biti* bitka samog koji se kao takva ne-bit podaje/zgađa kao *apsolutum za sebe*.

S otkrivenom *skrivenošću* ne-biti bitka otkriva se upravo *neapsolutnost apsoluta*, njegova epohalnost (u smislu grčke riječi *epoche* – suzdržanost) te *ne-biti*. U toj *skrivenosti* locirano mišljenje povijesti bitka (uskočeno u nju) iskazuje to otkrivanje u otkrivajućoj riječi. Ta *ne-bit* bitka, koja ostaje svekolikoj sveobuhvatnoj praksi znanosti uskraćena u skrivenost i ostaje skrivena kako Hegelovoj apsolutnoj znanosti tako i Marxovoj proletersko-revolucionarnoj totalnoj znanosti povijesti, ta *ne-bit* bitka nije puki manjak, nije prazna niština, nego se *daje/zgodi* kao *sebeza(s)tirajući izazov*

apsolutne znanosti svih posebnih znanosti kojeg ta svime bezuvjetno ispunjava izvođenjem sebe same: taj je *izazov* skrivena vlast nad njom koja nju samo okončava kao apsolutum, okončava je u onome što tu *epohu* kraja određuje kao povijest *nihilizma: ne-biti, ništosti* bitka samog.

Posebno valja upozoriti da epoha kao epoha sada nije mišljena u prije prikazanom Marxovu smislu kao inherentna njegovoj totalitarnoj znanosti povijesti. Epoha je sada mišljena izričito s osloncem na grčki smisao te riječi: epoha kao *suzdržanost*, *suzdržanost biti/istine* bitka samog u *skrivenosti* sebe na taj način da njezina suzdržanost, njezina uskraćenost u skrivenost ostaje sama skrivena. Epoha tu sveudilj ostaje svojina *skrivenosti* koja se i sama uskraćuje u skrivenost. Marx takvu izvornost epohe zato nije ni slutio, a nekmoli mislio.

I tu smo sada pri odluci same mogućnosti *mišljenja povijesti bitka* koje-mu tendira i Sutlićevo *povijesno mišljenje*. Nije lako dokučiti kako je mogao (morao?) Sutlić nepromišljeno prihvatiti Marxov prijekor Hegelovoj dijalektici spekulativnosti i s njome pozitivizam principa. To, naime, nipošto nije puki "prividni paradoks", kao što je rekao Sutlić, nego je jednostavno neizdržljivo prebacivanje kao samovoljno namjerno diskvalificiranje. A to pak iz skriveno generirane nemogućnosti shvaćanja procesa apsolutne znanosti svih posebnih *znanosti* kojeg tjera mračno pokretalo – *nihilizam*: uništavanje kao djelatna bit ništine. Marx samo fantazmatski razotkriva Hegelovu apsolutnu ideju kao proces zato *jer mora odstraniti sve* što bi na bilo koji način priječilo uzlet "proleterske revolucije", za koju je u svojoj romantičnoj revolucionarnosti sav izgarao. Takve su prepreke bile sve one "vrhovne vrednote" koje su ne samo "vrijedile" u građanskom kozmosu bića u cjelini, nego su bile i jesu *uvjeti mogućnosti* tog kozmosa. Za uzlet "proleterske revolucije" potreban je i kadar jedino *proleter* kao svega *razvlašten* i *obezvrijeđen* čovjek u smislu *oduzetosti/uništenja* svih "vrhovnih vrednota" opstojećeg čovječanstva. Takav je proleter proizvod Marxove totalne znanosti povijesti kao već proleterske revolucije u tijeku (budući da tu znanost povijesti nije moguće više uzimati prema prevladanoj shemi odvojenosti "teorije i prakse").

Kako je Sutlić to lažno čudo prijekora Hegelu mogao u *našem vremenu* prihvatiti kao ishodište svojeg povijesnog mišljenja? To nije pitanje običnog čuđenja koje bi pogađalo Sutlića kao stanovitog pojedinca kojem se to iz bog zna kakvih nagnuća ili spoticanja dogodilo. Pitanje smjera na ishodište onog epohalne blokade koja tako reći čitavoj posthegelovskoj "filozofiji" zatvara i priječi mogućnost dokučivanja *kraja* filozofije kao povijesne zgrade njezina *okreta* (revolucije!) i prijelaza u zbiljsku apsolutnu znanost svih posebnih znanosti. Zasnovana i izvedena je bila kao beskrajni kružni proces apsolutne ideje koja je po toj svojoj kružnosti permanentna, beskrajna revolucija.

Mišljenju se postavlja pitanje što se moralo dogoditi da su te dvije početne najveće glave posthegelovske povijesti kao početne glave na pragu moderne epohe – Marx i Nietzsche – svaka na svoj način morali izvesti nečuvene operacije i proglase. Primjerice, morali su "umoriti boga", srušiti religiju, srušiti filozofiju i metafiziku, uništiti općeljudski moral, etiku, čudoređe u bezdanu relativizma; srušiti transcendentnu zasnovanost dobra i zla; srušiti i uništiti državu kao zakon nad voljom, željom, užitkom, parcijalnim interesom itd.; uništiti svaku transcendenciju i transcendentalnost svake ideje i "nebesa" potegnuti na zemlju i obećati raj na njoj; uništiti svaki posebni smisao stvari i svijeta te dopustiti samo "proizvodno osmišljanje svega i svakog" koje ne može prikriti temeljni besmisao čitavog takvog puko ljudskog osmišljavanja svijeta; uništiti duh/um/riječ u puko sredstvo proizvodnih spletki i računa; negirati čovjeka i humanizam bezuvjetnim klasnim antagonizmom i nepomirljivom klasnom mržnjom razderana društva kao djelatne sile revolucije kao uništenja općeg poretka svijeta; uništiti samu bit čovjeka u nebitnog posvemašnjeg razvlaštenika svega – proletera – i ucijepiti mu parolu "ništa smo – bit ćemo sve" itd.

Što se skriva kao pokretalo čitavog spomenutog "razvrednovanja *najviših vrijednosti*" kao uvjeta mogućnosti uzleta "proleterske revolucije" kao djelatnog uništenja "građanskog" poretka bitka bića u cjelini? Nije li to skrivena zгода epohe *nihilizma: ništosti* bitka, *ne-biti* bitka samog? Taj nihilizam nije možda nastao kao posljedica prije spomenutih planiranih operacija i proglašenja. Bilo je upravo obrnuto: da je u skrivenost uskraćena prigoda konačne epohe *ne-biti* bitka ta koja je generirala i izazivala sve one operacije i proglase i njihovu prihvatljivost. Zato nihilizam nije moguće otkloniti nikakvom obnovom i propagandom "nekadašnjih vrijednosti". To je onaj nihilizam, epohalnost kojeg se Sutliću otkriva na kraju puta njegova povijesnog mišljenja. U zadnjem svojem razgovoru godine 1989. Sutlić na pitanje o mogućnosti stranaka kod nas "u njihovoj najboljoj europskoj tradiciji", odgovara ovako:

"Što bih im ja mogao tumačiti? Svi skupa ne znate misliti, ovo vam je sve na putu ni u što, tj. u ono u čemu već jesmo. To jest u nihilizam. I sad da se ja tu igram stranaka, u nihilizmu? Kakvih stranaka?"⁸

Sutlić je zacijelo već odavna prije znao za nihilizam iz svojega studija Nietzschea. Ali Nietzscheov nihilizam nije bio izveden iz iskustva mišljenja povijesti bitka kao *ništosti/ne-biti bitka*, nego je bio antropologistički reduciran nihilizam kao puki izraz *dekadencije* čovjeka. Time je mišljen tek onaj malaksali tip nihilizma dekadentnog čovjeka kao nihilizam vlastitog sebenegiranja. Tome usuprot, Nietzsche predstavlja svoj *herojski nihilizam* kao put rješenja čovjeka iz dosegnute i usvojene volje za moć u vječnom vraćanju jednakog. I herojski nihilizam ostaje antropologijski

⁸ *Ibidem*, str. 114.

reduciran nihilizam čovjeka moći i kao takav je neautentičan isto kao i prije spomenuti tip.

Taj herojski odrješujući nihilizam predstavlja Nietzsche kao neprestano, beskrajno – dakle kružno – dionizijsko-apolinijsko uništavanje i stvaranje koje je u sebi *jedno-isto* tog kružnog procesa. To ne samo da mora ponajprije razvrednovati/uništiti sve opstojeće "najviše vrednote", nego i neprestano svagda iznova emfatično osmišljavati sve izvorno besmisleno, svjesno da se izvorni besmisao svijeta koji se pokazuje padom/uništenjem svega prije spomenutog kao "najviših vrednota" tim osmišljavanjem ne otklanja. Jer upravo stoga taj kružni proces naziva herojskim nihilizmom. Egzistencijalizam je taj herojski nihilizam prikazao u liku *Sizifa* Alberta Camusa. U oba je oblika taj *neautentični nihilizam* izraz bilo čovjeka nemoći ili čovjeka moći, kao čovjekova kapitulacija ili čovjekova pobjeda. I premda je bio ubilački, nije bio potresan kao zgoda epohe povijesti u smislu *gurnutosti* čovjeka u zgodu *ništosti-ne-biti* bitka samog.

Sada, na kraju puta svojeg povijesnog mišljenja, Sutlić se susreo upravo s tom – bitak samog čovjeka pogađajućoj – tronutosti autentičnog nihilizma kao povijesne zgode *ništosti, ne-biti* bitka, kojega nije skrivio puki čovjek i koji čovjeka baci u bezdan skrivenosti bitka samog, a time i u nemogućnost vlastita bitka – kao suočavanja sa smrtni. Stoga se na kraju Sutlićeva zadnjeg razgovora pred njegovu smrt oglašava čudna riječ:

"Zašto nešto uopće počinje, zašto se završava, ili se mi to po nekom vulgarnom vremenu svi ravnamo, možda je cijela naša fiziologija sagrađena vulgarno. Sve, jučer, danas, sutra, ono što više nije, i ono što još nije, i ono što je sad. Grozna prezencija smrti. Ali intimizirana prezencija smrti, ne pročitana ili čuvena ili viđena na televiziji ili na filmu. Ta bi nas možda vratila k sebi, jer ja ipak, ako u išta vjerujem, onda vjerujem u to da je život pametniji nego svi njegovi produkti, uključujući i intelekt. Što je život drugo nego biti" ⁹.

Susret s biti nihilizma, koji baci čovjeka u bezdan *ne-biti/ništosti* bitka i time ga potrese intimna prisutnost smrti kao mogućnosti *ne-bitka*, tek vraća čovjeka sebi i potrese svekoliko njegovo znanje o sebi i svijetu iz zgode okreta skrivene *ne-biti* bitka u njegovo otkrivanje. Od toga udara sada nije mogao biti izuzet Marx kao za Sutlića nekada zadnja riječ mišljenja sa svojom totalnom znanošću povijesti. Upravo suprotno, ta totalna znanost povijesti sada se sama neizbježno pokazuje kao neosvijesteno iskazivanje autentičnog nihilizma koje ga ujedno sama sa sobom posve potisne i zastre i stoga nikada ne misli.

Pri svojem bezuvjetnom uništavanju onih "vrhovnih vrijednosti" Marxovo raspoloženje tog uništenja kao nužnog uvjeta raspirivanja kla-

⁹ *Ibidem*, str. 116

sno-proleterske komunističke revolucije: kao tek time stvorena mogućnost aktiviranja i usmjerenja *klasnog neprijateljstva* u revoluciji kao zbiljskom pukom uništavanju opstojećeg "građanskog" poretka bića u cjelini. Prije navedene Sutlićeve riječi o nihilizmu suvremene Europe, rečene u svezi s europskim političkim strankama, zato neizmjereno prevladavaju to političko strančarenje. Način kako to Sutlić s nekom gorkom samoparodijom ukazuje otkriva nam njegov potresan susret s tim ničeanjskim nihilizmom. Na pitanje koje slijedi prije navedenom odgovoru o suvremenoj Europi, koja neosvijesteno juri u nihilizam, na to pitanje koje glasi: "Nije li na neki način i ova dosadašnja situacija /dakle realno-komunistička revolucija, uključujući Marxa, prim. I.U./ bila stanovita emanacija nihilizma?" – Sutlić prividno šaljivo odgovora ovako: "Alte Liebe rostet nie, wenn sie rostet dann putzt man sie. Stara ljubav nikad ne hrđa, kad hrđa, onda ju se očisti. To je to. Samo kad od te stare ljubavi ne ostane baš ništa, ali apsolutno ništa..." ¹⁰. Tu mu riječ zastaje, to ne izreče do kraja, nego "bez veze" preskače na nešto drugo.

Na što se odnosi ta riječ o "staroj ljubavi" od koje ne ostaje "baš ništa, ali apsolutno ništa"? Najvjerojatnije ne parodira sama tada implodirajući jugoslavenski samoupravni socijalizam, niti ne samo Marxovu totalnu znanost povijesti, nego u prvom redu svoj vlastiti nekadanji *afirmativni*, nade puni odnos spram svega toga, svoje emfatično tumačenje biti radničkog samoupravljanja kao "slobodne asocijacije slobodnih proizvođača"; dalje izričito nadovezivanje svojeg povijesnog mišljenja na "Marxovu misao kao zadnju riječ mišljenja uopće"? Taj i takav *odnos* spram svega je bila ta "stara ljubav" koja je sada iščezla u "apsolutnu ništinu". Tu je "ljubav" pojeo onaj autentični nihilizam kad se Sutlić *na autentičan način susreo* s njim. Tu izriče gorku parodiju svoje takve nekadanje predanosti koja mora nakon potresna susreta s autentičnim nihilizmom ishlapiti u ništinu upravo stoga jer otkriva zastrti nihilizam središta Marxove misli. To nije jednina samoparodija u zadnjem Sutlićevom razgovoru. Jedna se odnosi na nekadanju Sutlićevu programsku zamisao ustanovljenja posebnog središta univerzitetskih marksističkih studija kao nužnih za rješenje samoupravnog socijalizma u pravom Marxovom duhu ¹¹. Sada (1989. godine) u odgovoru na pitanje: "Postoji li onda, barem teorijski, neki koncept koji mi možemo razviti za sebe" – odgovara samoparodijski:

"Tipičan profesorski odgovor: ajmo napraviti seminar s razglasom i sudjelovanjem mnogo ljudi, tako da se ne odigrava u jednoj prostoriji, ali da se čuje glas...Pričao bi ono što mi padne na pamet. Ili bolje, ono što sam tamo pročitao u novinama ili časopisu" ¹². Itd. I još jedna samoparodijska riječ na svoju vjeru u moguće samoupravljanje kao "slobodnu asocijaciju

¹⁰ *Ibidem*, str. 114.

slobodnih proizvođača”, što je Marxova misao. Kada Sutlić na kraju istog razgovora odgovara na pitanje ”vjeruje li u katarzu terora”, kaže:

”Budući da teror može roditi samo teror, a za teror su sposobni mesari – to bi se pretvorilo u ceh mesara. To bi bila partija slobodnih mesara, za razliku od slobodnih zidara”¹³.

Mislim da bismo pogriješili ako bismo sve te riječi uzeli samo kao Sutlićeve puko ”cinične duhovitosti”. Meni govore da je njima na indirektan način izražena činjenica da se navezanost Sutlićeva povijesnog mišljenja na Marxovu misao nepopravljivo podrla. I u tome je bilo prilično Sutlićeve gorčine. No to se već neko vrijeme spremalo.

3. Zaokret Sutlićeva povijesnog mišljenja prema mišljenju povijesti bitka

Ukazani konačni zaokret Sutlićeva povijesnog mišljenja posebno iscrpno dokumentira veliki razgovor s njim iz 1986. godine, objavljen pod naslovom ”Jednostavno življenje – jednostavno kazivanje”. Tim se zaokretom temeljito mijenja Sutlićevo dotada u nadovezivanju na Marxa izvedeno povijesno mišljenje, tako da se s njim mijenja i njegovo poimanje Marxove totalne znanosti povijesti. Sada je Sutlić prepoznaje kao neki konačni oblik filozofijske metafizike. Stoga se nužno mijenja i njegovo poimanje *epohe* i *epohalnosti*.

Nakon toga zaokreta epoha nije mišljena u Marxovu smislu kao društveno-ekonomska formacija, dakle kao poredak opstojećeg/bića u cjelini; ili ”cjelokupni materijal rada i njegovih svih uvjeta” kao međusobno ovisna povijesna cjelina koja nipošto nije svodiva na bilo što u drugoj epohi, jer je sve i svatko u njoj određen po njezinom ireduktibilnom načinu i stupnju razvijenosti proizvodnja/rada, njegovih sredstava i njemu svojstvenih društvenih proizvodnih odnosa. Ono što čini takvu navlastitu povijesnu epohu jest upravo u tom epohalnom načinu i razvojnom stupnju proizvodnja te njemu adekvatnih društvenih proizvodnih odnosa. Marx je neosvijješteni bezuvjetni konačni metafizičar i radikalni idealist/”platonist” upravo po tome da je proizvodnje/rad uzdigao iz njegove svagdanje empirijske konkretnosti u bezuvjetni metafizikum kao krajnji odjek onog što je u Platonovoj filozofiji nazvano *ideja ideja*, odnosno *ideja dobra*; ili odjek onog što je Hegel nazvao *apsolutna ideja kao proces*, a to posve bez odnosa na Marxovo utvrđivanje ”materijalnosti” i ”zbiljnosti” proizvodnja/rada. U nastavku ćemo vidjeti kako to izvodi Sutlić.

Kako sada Sutlić misli epohu i epohalnost, ako je ne misli više mar-

¹¹ *Ibidem*, vidi str. 102, razgovor ”Ti opozicionari”.

¹² *Ibidem*, str. 115.

¹³ *Ibidem*, str. 116.

ksovski? Misli je kao *zgodu suzdržanosti biti bitka samog* (prema grčkoj riječi *epoche* – suzdržanost). *Suzdržanost*, rečena o *biti bitka samog*, kazuje toliko kao *izmaknutost u skrivenost*, dakle *ne-bit bitka*. Marx tu *skrivenost* nije nikada niti naslutio; zato epohu misli sveudilj neautentično. Jer iako misli rad/proizvođenje kao pokretalo čitava povijesnog zbivanja, ostaje upravo rad/proizvođenje *izvanpovijesno*: izričit je prirodni vječni uvjet egzistencije čovjeka, a i egzistencije svega drugog – predmetnog, procesa itd. *Epoha* pojmljena/otkrivena kao *zgoda suzdržanosti biti/smisla/istine bitka samog* je sama sveudilj *povijesna* u smislu one povijesti koja nije mišljena iz bilo kakvog zbivanja bića/opstojećeg, nego iz *skrivenosti* te zgrade. Kao takva generira/izaziva čitavu filozofijsku metafiziku, uključujući njezin prevrat/perverziju kako je izvode početni mislioci modernog doba – Marx i Nietzsche. Sada je Sutlićeva karakterizacija vlastita temeljnog stajališta i raspoložnosti mišljenja povijesti bitka izrečena kao ”*prebolijevanje, pregorijevanje epohe*”¹⁴.

Time se povlači nekadašnje, po Marxu preuzeto, stajalište/raspoloženje Sutlićeva početnog povijesnog mišljenja kao ”revolucionarno uništavanje građanskog poretka opstojećeg/bića u cjelini s proleterskom komunističkom revolucijom”. Tako sada pozitivno iznenađeni čitamo na primjer ovakve Sutlićeve misli:

”Dok je Hegel ontologizirao sve vremenito, smatrajući ga prolaznim spram apsolutne ideje, dotle je Marx logičku (onto-logičku) strukturu epohe rastvorio u prolaznosti aristotelovski shvaćenog vremena kao niza ’sada’ koje je upravo prezentno, koje više nije i koje još nije, ali će biti stvaranje, čuvanjem i dizanjem na viši stupanj logičke strukture epohe. I logički apsolutizam i temporalni relativizam, koji dovršava vremensko zbivanje u lošoj beskonačnosti dvaju carstava /*carstva nužnosti* i *carstva slobode*, *dodao I. U./*, ostaju intraepohalne solucije. Zbog toga nam se činilo da prevladavajuća sinteza ne prekoračuje epohu nego da je, naprotiv, radikalno kompletira. /*To sada znači: Marxova je misao u cjelini zatočena temeljnom strukturuom metafizike, tako da samo kompletira epohu metafizike. – prim. I. U./*

Zato ne govorimo o ukidanju, nadmašivanju, prevladavanju, nego o prebolijevanju, pregorijevanju. Otvorena ili zatvorena, destruktivna ili konstruktivna dijalektika vodi nas samo do granica epohe i u najboljem slučaju stavlja u pitanje epohalnost epohe, predpovijest prave povijesti. Sve predhegelovske i posthegelovske metode pokazuju se nemoćnima pred osnovnim pitanjem, mišljenjem koje pretpostavlja povijest metafizičko-logičke njegove verzije, ali se ne oslanja na uhodanu putanju metafizike nego, u analogiji s njezinim tokom, osmišlja početak sasvim drugog mišljenja”¹⁵.

¹⁴ *Ibidem*, vidi str. 22.

Jednostavnije rečeno: dovršena metafizika – kao apsolutna znanost svih posebnih znanosti (Hegel) – i njezina od nje posve ovisna, posthegelovska perverzija (Marx), ne mogu više biti obvezujuće izvorište/začetak i put onog sasvim drugog mišljenja kojeg sada Sutlić sam negdje imenuje *mišljenje povijesti bitka*. Kao takvo ne može se više napajati kod nikakve metafizike i/ili njezine perverzije, dakle niti više kod Hegela i Marxa, nego se mora probiti kroz njih do onog svojeg početka po kojemu je posve drukčije od čitave filozofijske metafizike. A što je to početno posve drukčijeg mišljenja povijesti bitka? Nije li upravo *u-skrivenost* uskraćena *biti* filozofijske metafizike i njezina posthegelovskog prevrata? To je zgođa suzdržanosti *biti/istine* bitka samog, uskraćenost kojeg, suzdržanost u skrivenosti se z-godila kao nemišljeni izazov/pokretalo čitave filozofijske metafizike. Ta uskraćenost kao suzdržanost u skrivenosti koja se daje kao epoha *ne-bitni/ništosti* bitka jest ta koja izaziva/goni strukture filozofijske metafizike kao njihova *skrivena bit*. No Sutlić tu još ne spominje izričito tu *skrivenost* kao izvorište "sasvim drugog mišljenja": implicirana je u njegovoj – na novo shvaćenoj – *epohi*.

I zato mora sada Sutlić u svom velikom razgovoru iz 1986. godine s intenzivnim riječima Marxov pojam *Rada* nužno dignuti iz svih načina njegove puko empirijsko svagdanje degradacije u posebnim znanostima – primjerice polit-ekonomski, sociologijski, antropologijski, politologijskoj znanosti ili vulgarno-materijalističkoj ideologiji – dignuti do njegove primarno metafizičke – mojim riječima: perverzno-metafizičke – epohalno-povijesne težine.¹⁶

Meni se u tom Sutlićevom uzdizanju *Rada* na rang temeljnog metafizičkog pojma Marxove prevratne metafizike postavlja jedino sljedeće pitanje: ima li već za samu Marxovu eksplicitnu misao izvedene totalne znanosti povijesti pojam rada već takav nad-empirijski, dakle ontologijsko-metafizički rang ili je pak Sutlićevo dizanje Marxova sve-obuhvatna pojam *Rada* na takav metafizički rang samo i tek Sutlićeva diverzija Marxove misli? To je diverzija, naime, u izvornom – ne uobičajenom – smislu te riječi, koja nipošto nije proizvoljna ili samovoljna imputacija Marxovoj misli. Ta je diverzija epohalno-povijesno nužna danas za nas, moramo li se locirati u samu početnost "sasvim drugog mišljenja", naime *mišljenja povijesti bitka*.

To se početno mišljenje Sutliću zbiva kao zaokret od njegova nekadanjeg "povijesnog mišljenja" kao još posve predanog Marxovoj izvedbi totalne/totalitarne znanosti povijesti prema *mišljenju povijesti bitka*. Diverzija je ukratko nužna za način po kojemu se mišljenje mora probiti

¹⁵ *Ibidem*, str. 22-23.

¹⁶ *Ibidem*, vidi str. 22-23.

kroz cjelokupno izvedenu Marxovu misao i locirati se u skrivenost njegova izazova/pokretala, tako da je sada upravo ta skrivenost može po svojemu okretu u otkrivanje biti tek izvorište toga "sasvim drugog mišljenja". Prema svojem vlastitom iskustvu mišljenja, moram odgovoriti na gornje pitanje u tom smislu da je uviđanje/prepoznavanje Marxova temeljnog pojma *Rada/proizvođenja* kao temeljnog konačno-metafizičkog pojma danas nužna diverzija Marxove misli. I to tako da upravo po istoj nužnosti ne mogu pratiti nekadanje Sutlićevo razlikovanje *Rada* i *proizvodnje*, u smislu da je rad *prisilan*, a proizvodnja *slobodna*. Ali ni Sutlić to sada više ne može. Takva diverzija nije ni kritika, niti odbacivanje ili omalovažavanje, nije ni destrukcija/uništenje. Posrijedi je jednostavno *prepoznavanje* Marxove zatočenosti metafizikom iz koje nije moguće izuzeti njezin temeljni pojam. Sutlić je to prepoznao i ovako izrekao:

"Ma koliko se trudili specifičnost Marxove spram Hegelove dijalektike odrediti kao kritičku, revolucionarnu, destruktivnu, temporalnu, materijalnu, kompletnu dijalektiku, pojmovni parovi kakvi su konstruktivna i destruktivna dijalektika totalnosti i parcijalnosti, sistema i kaosa ne znače pregorijevanje dijalektike, nego ozbiljenje, mundijalizaciju, negaciju negacije, kompletiranje svega što jest u notornim shemama metafizike. Jednako stoji i s famoznim carstvom nužnosti i carstvom slobode"¹⁷.

Ukratko: Sutlić je uvidio i izrekao da razlikovanje i razlučivanje rada kao carstva nužnosti i proizvođenja kao carstva slobode ne vodi preko epohe. Nipošto nije moguće ikakvo proizvođenje izjednačiti s onim neizmjereno izvornijim, jer bezdano drukčijim, što su stari Grci još pred izniknuće filozofije s Platonom dokučili kao *raskrivanje*, *aletheuein*, najviši način koj je za njih bio ono što su nazvali *sophia* (*to sophon*) i što se nipošto ne pokriva s uobičajenim prijevodom "mudrost", kao da je posrijedi neka visoka puko ljudska značajka. *Aletheuein* je vazda zasnovano u onom okružju *otvorenog* kojeg izriče njegova pred-filozofijska *aletheia*.

U odnosu na to prepoznajem *Rad* – posebno na način današnje sve-obuhvatne prakse znanosti – i *proizvođenje* kao bitno isto i kao onaj isti krajnji *metafizikum*; razlikovanje između njih je nebitno. Zato *proizvođenje* kao i *Rad* - nipošto nije slobodno i nikada neće biti slobodno, zato ga nije moguće predstavljati kao transepohalnu mogućnost "carstva slobode". Osluhnimo tim povodom ove Sutlićeve riječi:

"Međutim, kad Marx u *Njemačkoj ideologiji* govori o ukidanju rada, za razliku od već oslobođenog rada, misli on na politekonomski shvaćen rad koji je s kapitalom i zemljišnjom rentom sastavni dio i izvor bogatstva moderne (kapitalske) produkcije. U *Kapitalu I* Marx govori o radu kao o vječnom prirodnom uvjetu ljudske egzistencije, a za komunizam postulira u *Kritici*

¹⁷ *Ibidem*, str. 42-43.

Gothskog programa rad kao prvu životnu potrebu. Tekstualno gledano, bilo bi moguće konstatirati da na nivou tzv. *Ranih radova* neotuđeni rad Marx uzima *promiscues* s proizvodnjom, dok su u *Kapitalu*, čak na filozofijski odlučujućim mjestima, samodjelatnost i slobodna djelatnost i rad u 'carstvu nužnosti' samo neotuđeni, nepostvoreni vanpolitekonomijski rad i rad u smislu konstitutivne i esencijalne, čak samosvršne djelatnosti, koju opet naziva radom.

...taj vanvremenski i vanpovijesni esencijalizam /*rada, prim. I. U./* u *Praksi rada* je shvaćen kao razlika dvaju povijesnih sklopova (bitka, biti čovjeka i bića, svijeta i vremena), pa je za jedan povijesni sklop vezan rad sa svojim supstitutima i hipostazama (vidi našu studiju *Rad i bog*), dok je za drugi povijesni sklop vezana proizvodnja, kao kazivanje drukčije vremenitosti bitka u kazivajućem horizontu (svijetu u kojem se pokazuju bića). na jedan paradoksalan način taj posljednji povijesni sklop počiva na fundamentalnom prioritetu tzv. 'carstva slobode' pred 'carstvom nužnosti'.

Tako nije Sutlić 'na pragu starosti' zapustio distinkciju rada i proizvodnje ili je čak odbacio, nego ju je radikalno produbio do specifične kategorije prave povijesne zgrade¹⁸.

Ono što mojem su-promišljanju otkrivaju navedene Sutličeve riječi, s kojima on odbacuje svoje kritičare i gdje kaže da je "distinkciju rada i proizvodnje radikalno produbio", jest upravo spomenuti problem zaokreta Sutličeva povijesnog mišljenja u mišljenje povijesti bitka. S tim zaokretom ide neizbježno i nužna promjena Sutličeva poimanja Marxove misli koja, prema njemu, sveudilj miješa rad i proizvodnju. Jer Marx takvu "promjenu" proizvođenja u *otkrivanje (aletheuein)* niti u snovima nije mogao ni dokučiti niti misliti. Zato mi se Sutličev pomak pojma *proizvodnje* u (nepojam!) *otkrivanja* s kojim je Sutlić svoju nekadanju distinkciju rada i proizvodnje "radikalno produbio" a ne napustio, taj mi se pomak pokazuje kao ona već prije spomenuta *diverzija* te središnje Marxove misli.

Ta diverzija za nas danas nije samo moguća, nego je i nužna: mišljenje povijesti mora od proizvođenja *nužno preskočiti u otkrivanje* (što je među njima neprolazan diskontinuitet). No taj je *preskok* upravo stoga *diverzija* Marxove misli rada/proizvodnje koja ponorom prevladava sve što je Marx s njima mislio, prevladava time kad "poseže" u ono nemišljeno, u *skrivenost* umaknuto *pra-početno* i u njemu se *locira*. Dakle, nije riječ o tome da odbacujem dopustivost takve diverzije Marxa, kao da mi je stalo do čistunstva slijeđenja Marxa pred nekakvim "revizionizmom", nego je riječ o konstataciji da se s tom *diverzijom* skoči ponorom daleko iz Marxove misli rada pri izvođenju u ono *skriveno izvorno* i da upravo to nije nikakva posebna zasluga Marxa, nego Sutličev veliki korak u zaokretu njegova mišljenja.

¹⁸ *Ibidem*, str. 26-27.

Pritom ću spomenuti da se mogućnost takva *skoka* iz horizonta metafizike nalazi ne samo kod Marxa, nego na svoj način i kod svakog velikog filozofijsko-metafizičkog mislioca njezine povijesti. Jer svakom je ono ishodišno drugo početka upravo *skrivenost* koja je kod svakog ostala posve nemišljena. Marx ne može biti za nas neka posebno odlikovana mogućnost *odskoka* u "početak sasvim drugog mišljenja", kažem li Sutličevim riječima. Mišljenje povijesti bitka misli iz drugog početka povijesti bitka i stoga je tek kadra misliti i njezin prvi početak, *skrivenost* kojega izaziva i goni filozofijsku metafiziku, stoga je kadro misliti i njezin *kraj*. Ali to mišljenje iz drugog početka mora i može biti najprije *diverzija* filozofijske metafizike u cjelini njezine povijesti. To je *diverzija* kao "kretanje suprotnim smjerom", što u odnosu spram filozofijske metafizike znači: uputiti mišljenje natrag u *skrivenost* (ne u prošlost), dakle u smjer protivan od puta metafizike kao one koja je sveudilj ostavljala skrivenost "iza sebe" u posvemašnjem zaboravu pri svom mišljenju bitka bića kao takvog i u cjelini, pri čemu je to mišljenje bilo apsolutno *pred-stavljanje*: svagda neki način *proizvođenja* bića u stalnu prezenciju kao raspoloživog.

U nastavku moram reći da mi uopće nije stalo do onog primitivizma iskanja svakojakih "utjecaja" na put i smjer mislioca, po kojemu bi navodno Sutlić došao do zaokreta svojeg početnog povijesnog mišljenja u mišljenje povijesti bitka pod utjecajem Heideggera. To su obične izvanske refleksije onih koji u svojoj "filozofijskoj" učenosti nemaju nikakva vlastita iskustva s bitnim mišljenjem i stoga ne shvaćaju da bitni mislilac može čuti riječ drugog mislioca samo ako je već sam na putu prema stvari iz koje je bila ta riječ drugog zasnovana i iskazana. Usto, Sutlić nije poznavao najvažnije Heideggerove tekstove, budući da tada još nisu bili objavljeni. Bitni je mislilac u razgovoru s drugim/nekadašnjim misliocima i tako im dopušta da u *njegovu* mišljenju dođu drugi mislioci u međusobni razgovor kakav se u uobičajenom smislu među njima nikada ne može dogoditi.

No vratimo se sada natrag Sutličevoj misli. Unatoč ukazanom zaokretu njegova početnog povijesnog mišljenja u mišljenje povijesti bitka, unatoč konstataciji da su kako konstruktivna dijalektika tako i destruktivna dijalektika *unutarepohalne*, nadovezuje Sutlić sada svoju misao još uvijek na neku posebnu i ključnu Marxovu misao. Kako? Posrijedi je ona tema prebolijevanja/podnošenja konačnice epohe metafizike kao puta "sasvim drugog mišljenja". O tome kaže:

"Na tom putu već je doista vrijeme da se ozbiljno uzme Marxov zahtjev za ozbiljenjem filozofije. Samo onaj koji izdrži totalnu filozofikaciju života može se nadati da će izbjeći slijepu ulicu metafizike kao tešku bolest koju je ipak prebolio. Svi ljeporječivi, humanizmom kao najvišom vrijednošću

začinjeni, aksiološko-nihilistički trikovi odbijaju se danas već kao nemoćna sofistika o moguću infaustnu prognozu naše civilizacije. Etabilirana filozofija, identična sa svijetom rada, traži povijesno mišljenje kao neophodan zadatak. Možda je takvo mišljenje jedno jedino što je nužno¹⁹.

Objasniti valja što tu znači *totalna filozofikacija života*, u jednom od prethodnih navoda nazvana "mundijalizacija filozofije". Kako sam već spomenuo, filozofija je s Hegelom dosegla svoje *dovršenje/kraj* i time *prešla* u apsolutnu znanost svih posebnih znanosti. Uvidimo li da ta apsolutna znanost nije *puko* mnijenje nekakvog čudaka li idiota, nego je njezina *stvar* zbiljsko događanje svijeta i čovječstva, time shvaćamo da se ta apsolutna znanost događa, odnosno razastire kao SVE obuhvaćajuća i prisvajajuća zbiljska *praksa* na način beskrajnog kružnog razvojnog procesa *samoproizvođenja u posredovanosti kroz oposebnjena proizvođenja svih stvari i bića svijeta kao raspoloživih*. Upravo je u tome *zbiljnost* apsolutne znanosti svih posebnih znanosti.

Totalna filozofikacija života jest upravo taj u sebi beskrajni kružni proces zbiljskog *samo-proizvođenja* koji prisvaja/izaziva također i prije svega čovjeka kao posve *raspoloživog* za taj beskrajni proces i time mu oduzima slobodu, u biti ga obezbitnjuje, dakle onečovječuje i stoga je krajnja pogibelj. To je u navodu iskazano kao "slijepa ulica metafizike" i kao "teška bolest". S tim je u svezi u prethodnom navodu Sutlić spomenuo čovjekovo prebolijevanje/podnošenje te i takve konačne epohe "pred-povijesti čovječanstva". I ta krajnja pogibelj je iskazana u navodu kao "infaustna prognoza naše civilizacije", dakle kao *najviša pogibelj* onečovječenja čovjeka, demundijalizacije svijeta, rastvaranja stvari u monotono *puko raspoloživo* za onaj beskrajni proces samo-proizvođenja. To je "totalna filozofikacija života" – i ništa drugo. Ta zahtijeva mišljenje povijesti bitka koje otkriva njegovu skrivenu bit i time se spominje zaboravljenog. Stoga je mišljenje povijesti bitka neophodna zadaća i ono "jedno jedino što je nužno".

No nije li upravo to Sutlićevo promišljanje one odveć prožvakavane Marxove teze o ukinuću filozofije kao filozofije njezinim ozbiljenjem u zbiljskom svijetu opet Sutlićeva *diverzija* te teze? Zacijelo. Jer Marx ozbiljenje filozofije u zbiljskom svijetu, tu "totalnu filozofikaciju života i svijeta" nije niti u snovima naslutio kao "slijepu ulicu", kao "tešku bolest", kao "infaustnu prognozu svijeta", kao najvišu opasnost itd., nego kao zbiljski prijelaz čovječanstva u carstvo slobode, u ono što je izrazio famoznom formulom: "komunizam=humanizam=naturalizam", pri čemu taj izraz nose golemi zanos i emfaza. Dakle, očito je ukazana Sutlićeva diverzija te Marxove teze nužna za nas danas. Upravo je pri takvoj tezi moguće osvjetljenje skrivenosti biti najviše pogibelji, stoga se "sasvim drugo mišljenje"

¹⁹ *Ibidem*, str. 23.

mora nadovezati na takvu tezu i *divertirati* je da bi pokazala svoje skriveno. Preciznije rečeno: ta diverzija nije Sutlićeva – kao luda riječ nekog "čudaka" – nego je već *riječ mišljenja povijesti bitka*. U takvu *mišljenju* skrivene biti metafizike i njezine epohalne prevratne konačnice, u takvoj diverziji su stupili Marx i Heidegger u razgovor. To je i horizont u kojemu se susreću putovi mojeg i Sutlićeva mišljenja povijesti bitka.

Preveo sa slovenskog Mario Kopic

TVRDA

Časopis za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti

Izdanje časopisa

Suizdavači

Hrvatsko društvo pisaca

Basaričekova 24, Zagreb

Za izdavača

Velimir Visković

Izdanja Antibarbarus, d.o.o.

Nova ves 4, Zagreb

Za izdavača

Albert Goldstein

Uredništvo

Muharem Bazdulj, Ljiljana Filipović, Višeslav Kirinić,
Iztok Osojnik, Žarko Paić, Zoran Roško

Glavni urednik

Žarko Paić

Ovo izdanje potpomogli su
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

**IZGLEDI
POVIJESNOG
MIŠLJENJA**
**Zbornik radova
povodom osamdesete
obljetnice rođenja
Vanje Sutlića**

**urednik
Žarko Paić**

TVRDA
ZAGREB 2006.